BAGEESHA
ବାଗୀଶ
ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ, ପଞ୍ଚମ ସଂଖ୍ୟା | ସେପ୍ଟେମ୍ବର - ଅକ୍ଟୋବର ୨୦୨୪
Volume No. 02 | Issue No. 05 | Sep - Oct 2024
Refereed Peer-Reviewed Journal
BM2024/05-A001
https://bageesha.in
OPEN ACCESS

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଲୋକବିଦ୍ୟା : ଏକ ଅନୁଶୀଳନ

■ ଡ. ସଂଘମିତ୍ରା ମହାପାତ୍ର[୧], ଡ. ଶର୍ମିଷ୍ଠା ମହାପାତ୍ର[୨]
ଅଧ୍ୟାପିକା, ଓଡ଼ିଆଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ,
ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଶିକ୍ଷା ଓ ବୈଷୟିକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର[୧]
ଓଡ଼ିଆ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ପୁରୀ[୨]

Article Received : 14.07.2024 | Accepted : 25.10.2024 | Published : 25.11.2024

ସାରାଂଶ

ABSTRACT

'ଲୋକବିଦ୍ୟା' ହେଉଛି ମାନବ ଜୀବନର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ। ମହାଭାରତ ଅଧ୍ୟୟନ, ଆଲୋଚନା, ଗବେଷଣା ଏବଂ ସମୀକ୍ଷାକାଳରେ ପାଠକ ଓ ସମୀକ୍ଷକ ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ଆପଣାକୁ ତଥା ଆପଣାର ପରିବେଶକୁ, ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତିକୁ ଖୋଜିପାଏ। ମାନବ ଜୀବନର ଚିତ୍ର, ସକଳ କ୍ରିୟାକର୍ମ ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ସମାଜର ଆଦର୍ଶର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ମହାଭାରତର ସ୍ଥାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର। ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରମ୍ପରାର ମୂକସାକ୍ଷୀ ହେଉଛି ମହାଭାରତ। ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଚରଣକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଚାର ବିଚାରକୁ ଲୋକାଚାର ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ। ଏହାଦ୍ୱାରା ପାରିବାରିକ ତଥା ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ସରସ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଥାଏ। ଏହା ମଣିଷର ବିଶ୍ୱାସବୋଧ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ। ଲୋକାଚାରରୁ ସାଂସ୍କୃତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଜଣାପଡ଼େ। ଏହି ପରମ୍ପରା ପୌରାଣିକ ବିଶ୍ୱାସ, ଲୌକିକି ବିଧି ଓ ସାମାଜିକତାର ଆଧାରରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥାଏ। ସଂସ୍କାର ଜନିତ ସକଳ ପ୍ରକାର କ୍ରିୟାନୁଷ୍ଠାନ ମାନବ ସମାଜର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରେ, ଏହା ମହାଭାରତ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରମାଣିତ। ପ୍ରଥା-ପରମ୍ପରାର କଷଟିରେ ଲୋକାଚାର ମାର୍ଜିତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୋଇଥାଏ। ମଣିଷକୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ, ସୁମାର୍ଜିତ ଓ ସୁନୀତିସଂପନ୍ନ ତଥା ସୁସଂଯତ କରିବା ଲାଗି ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାରର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି। ମହାଭାରତ ଏକାଧାରରେ ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଓ ନୈତିକ ପରମ୍ପରାର ଏକ ଅନନ୍ୟ ସଫଳ କାଳଜୟୀ ସୃଷ୍ଟି। ଏଥିରେ ସମାଜର ସକଳପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ବିଷୟର ସମାହାର ରହିଛି। ଉକ୍ତ ଗବେଷଣା ପତ୍ରରେ ଏହିସବୁ ଦିଗରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି।

BM2024/05-A001

ମୂଳଶବ୍ଦ: ଲୋକବିଦ୍ୟା, ଲୋକାଚାର, ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ, ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମବିଧି, ବିବାହ, ମୃତକ୍ରିୟା, ସାରଳା, ମହାଭାରତ

ଲୋକବିଦ୍ୟା ହେଉଛି ପରମ୍ପରାଗତ ଲୋକବିଜ୍ଞାନ। ଏହା ଜନବିଶ୍ୱାସ, ଆଚାର, ବ୍ୟବହାର, ରୀତିନୀତି, କ୍ରୀଡ଼ା, ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ, ଓଷାବ୍ରତକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥାଏ। ସମଗ୍ର ଜୀବଜଗତ ମଧ୍ୟରେ ମାନବ ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ। ସମାଜର ଶୃଙ୍ଖଳା, ଉନ୍ନତି ଓ ସର୍ବୋପରି ସମାଜ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବା ମୁନଷ୍ୟର ପରମ ଧର୍ମ। ଏଠାରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ମଣିଷ ଯେକୌଣସି ବର୍ଗର, ଜାତିର, ଧର୍ମର ହେଉନା କାହିଁକି, ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ପାଇଁ ନୀତିନିୟମ ହେଉଛି ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ। ନୀତିନିୟମକୁ ସମ୍ମାନର ସହ ପାଳନ କରିବା ଆଦର୍ଶ ମାନବର ଦାୟିତ୍ୱ। ଜନ୍ମକାଳୀନ ଲୋକରୀତି, ବିବାହ ଉତ୍ସବର ମାଙ୍ଗଳିକ ବିଧି ଓ ପରଲୋକଗମନରେ କ୍ରିୟାକର୍ମ ପାଳନ ଆଦି ହେଉଛି ପ୍ରମୁଖ ଲୋକାଚାର। ଏହି ତିନିଗୋଟି କାର୍ଯ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟିକୁ ଶୁଭକର୍ମ ଓ ଶେଷଟିକୁ ଅଶୁଭ କର୍ମ ହିସାବରେ ଗଣନା କରାଯାଏ। ସମସ୍ତ ଲୋକାଚାର ଆୟୋଜନ କଲାବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରାଯାଏ। ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୋଜନ ସହ ଦାନ ଦେବାର ପରମ୍ପରା ରହିଛି। ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ଉତ୍ସବକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସଫଳ କରେ। ନବଜାତକର ଆୟୁଷ ବୃଦ୍ଧିପାଇଁ ଆଶିର୍ବାଦ, ବିବାହରେ ଦମ୍ପତିଙ୍କ ସୁଖ ବୈବାହିକ ଜୀବନ କାମନା ଓ ମୃତ୍ୟୁରେ ଅମର ଆତ୍ମାର ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଭୋଜନ, ଦାନ, ଧର୍ମ ଆଦି ହେଉଛି ଜନ ସମୁଦାୟଙ୍କର ଏକ ନୈତିକ ବିଶ୍ୱାସ। ମହାଭାରତ ଆଧାରରେ ଉତ୍କଳୀୟ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କେତୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଲୋକାଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ କୁହାଯାଇଛି।

(କ) ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମବିଧି: ମଣିଷକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ, ସୁମାର୍ଜିତ ଓ ସୁନୀତି ସଂପନ୍ନ ତଥା ସୁସଂଯତ କରାଇବା ପାଇଁ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାରର ଯଥେଷ୍ଟ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି। ଏଣୁ ଏହାକୁ ମାନବ ସମାଜରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ରିୟାନୁଷ୍ଠାନ ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇପାରେ। ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର ମାନବ ମନ ଓ ଦେହରେ ଶୁଚିନିଷ୍ଠ ପବିତ୍ରତା ସୃଷ୍ଟି କରାଇବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ। ସାରଳା ମହାଭାରତ ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତି ଓ ଲୋକବିଶ୍ୱାସର ଭଣ୍ଡାର। ପରମ୍ପରା ବିଶ୍ୱାସୀ କବି ସାରଳା ଦାସ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ର ଓ କର୍ମକାଣ୍ଡର ଅନୁସରଣରେ ସଂସ୍କାରଗତ ଆଦର୍ଶକୁ ବୟାନ କରିଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ। ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାରଳା ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉତ୍କଳୀୟ ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତିର ଏକ ବିରାଟ ଇତିହାସ।[୧]

ନବଜାତ ଶିଶୁର ନାଭିଚ୍ଛେଦନଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଜାତକର୍ମ, ନାମକରଣ, ଅନ୍ନପ୍ରାଶନ, କର୍ଣ୍ଣବୋଧ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ୍ଧତିରେ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ନିୟାମାବଳୀ ଯୁଗଯୁଗଧରି ଅନୁସୃତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି। ସଂସ୍କାର ସଚେତନ କବି ସାରଳା ଦାସ ତଦୀୟ ମହାଭାରତରେ ଏହି ନିୟମାନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକର ମନୋଜ୍ଞ ଚିତ୍ର ଅଂକନ କରିଛନ୍ତି। ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦା ଗର୍ଭରୁ ବଭ୍ରୁବାହନଙ୍କ ଜନ୍ମ କାଳରେ ସାରଳା ଦାସ ନାଭି ଛେଦନ, ଅନ୍ତୁଡ଼ି ଲଗାଇ ସେକିବା, ଗେଣ୍ଡୁଆ ଖୁଆଇବା, ପଞ୍ଚୁଆତି, ଷଷ୍ଠୀ, ସପ୍ତମବାର ବିଧି ପାଳନ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ– "କୁମ୍ଭମାସେ ନାରୀଯେ ହୋଇଲା ଗର୍ଭବାସ/ ବିଚ୍ଛା ପ୍ରବେଶେଣ ହୋଇଲା ଦଶମାସ।/ ମାର୍ଗଶିର ଶୁକଳ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ ଗୁରୁବାର/ ରୋହିଣୀ ନାମେ ନକ୍ଷତ୍ର ଅଟଇ ସେଦିନର।/ ବୃକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ର ସାଧ ଯୋଗ କରଣ ଯେ ବବ/ ସେଦିନ ଲମ୍ବିତା ବାଳୀ ହୋଇଲା ପ୍ରସବ।/ ପାଶେ ଖଟିଛନ୍ତି ଶତେକ ବିଳାସୁଣୀ/ ପୁତ୍ରେକ ଜାତ କଲା ଦୁତୀ ଚକ୍ରପାଣି।/ ମକରଧ୍ୱଜ ପ୍ରାୟେ ଦିଶଇ ବାଳୁତ/ ନାଭିଚ୍ଛେଦି ସ୍ନାନ କରାଇଲେକ ତୁରିତ।/ ଅନ୍ତୁଡ଼ି ଲଗାଇ ଯେ ସେକନ୍ତି ସ୍ତିରୀଗଣ/ ଧାଈମାନେ ଖିର ଦିଅନ୍ତି ଯେ ତାହାର ମୁଖେଣ।/ ଯେମନ୍ତେଣ ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଖଟିଲେ/ ଶାସ୍ତ୍ରବିଧିମତେ ଯେ ଗେଣ୍ଡୁଆ ଖୁଆଇଲେ।/ କହନ୍ତି ଅଗସ୍ତି ଆହେ ଶୁଣ ମହୀଧର/ ପଞ୍ଚୁଆତି ଷଷ୍ଠୀ ଆଉ ସପତମ ବାର।"[୨]

ପ୍ରସୂତି ଗୃହର ଅଶୌଚ ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଦଶରାତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ସବୁ କର୍ମ କରାଯାଏ, ତାହା ପଞ୍ଚୁଆତି, ଆଠୁଆରୀ, ଷଠୀଘର ଇତ୍ୟାଦି ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି।

'ନାମ' ହେଉଛି ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ମୂଳ ସେତୁ। ପିତାମାତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ, ନବଜାତକର ସ୍ୱରୂପ, ଗ୍ରହଚଳଣ, ରାଶିଲଗ୍ନ ଆଧାରରେ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ସାଧାରଣତଃ ସଂପାଦିତ ହୁଏ। ଯୋଗ୍ୟତା ବିଚାରରେ ଏହା ହିଁ ପ୍ରାଥମିକ ମାଧ୍ୟମ ଏବଂ ଯଶୋର୍ଜନର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାମାଜିକ ଓ ପାରିବାରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାମକରଣ ଉତ୍ସବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଂଶସନୀୟ ଅଟେ ବୋଲି ବିହାରୀ 'କର୍ମକାଣ୍ଡ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି। ମନୁସଂହିତାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣର ନାମ ମଙ୍ଗଳବାଚକ, କ୍ଷତ୍ରିୟର ନାମ ବଳବାଚକ, ବୈଶ୍ୟର ନାମ ଧନବାଚକ ଓ ଶୂଦ୍ରର ନାମ ନିନ୍ଦାବାଚକ ନାମ ହେବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି। ସାରଳାକାଳୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ସମାଜରେ ଉନ୍ନତ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ସମ୍ଭବତଃ ନାମକରଣ କରାଯାଇଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ। ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର, ଭୀମ, ଅର୍ଜୁନ, ନକୁଳ, ସହଦେବ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, ଦୁଃଶାସନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନାମକରଣର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ବିଚାରାଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମୟରେ ଶରୀର ଶୁକ୍ଳାମ୍ବର ଓ ତାଙ୍କ ଶରୀରରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ତେଜ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିବା ସାରଳାଦାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ସୁନ୍ଦର, ନିର୍ମଳ, ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଶରୀର ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ଫଟିକର ଆଭା ବିକିରଣ କରୁଥିଲା। ତାଙ୍କର ବେନି ବାହୁ କନକ ମୃଣାଳ ପରି ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଥିବା ବେଳେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନର ମୁଖଟି କମଳର ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା। ତାଙ୍କର ବେନି ଜାନୁରେ ସିଂହର ବିକ୍ରମ ଶୋଭା ପରିପ୍ରକାଶ ହେଉଥିଲା। ପୁଣି ବେନିପାଦ ରକ୍ତ କୁମୁଦର ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା। କୁନ୍ତୀଦେବୀ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଶିଶୁପୁତ୍ରଙ୍କୁ କୋଳରେ ଧରି ବସିଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଧର୍ମଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ଡାକ ଦେବାରୁ ବିଜୟ ପର୍ବତରେ ପଣ୍ଡୁ ରାଜା ତାହା ଶବଣ କରି କୁନ୍ତୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ। ଶିଶୁପୁତ୍ର ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ସଂସାର ଲୋକମାନଙ୍କର ହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କରରେ ଅର୍ଘ୍ୟ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ କୋଇନ୍ତା ପୁତ୍ରର ନାମ ଯୁଝେଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ। ଏହି ଜନ୍ମ ଲଗ୍ନରେ ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ର ବିଚାର କଥା କବି ଉଲ୍ଲେଖକରି ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି।

ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ଓ ବସ୍ତ୍ରରେ ସଜ୍ଜିତ କରାଇ ବନ୍ଦାପନା ଉତ୍ସବର ଆୟୋଜନ କରାଯାଉଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ସୁବାସିତ ଜଳରେ ଗାଧୋଇବା ଏବଂ ମହୁ, ଘିଅ, କ୍ଷୀର ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଶିଶୁର ଶରୀରରେ ଲେପନ କରାଯାଉଥିଲା। କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ— "ତପତ ଜଳ ଘେନି ସୁବାସିତ ପାଣି/ ପୁତ୍ର ଅଙ୍ଗ ପଖାଳନ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ କୋମଳଜାଣି।/ ମଧୁଘୃତ କପିଳାର କ୍ଷୀର ଯେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତି/ କୁମାରର ଅଙ୍ଗେ ନେଇ ଲେପନ କରନ୍ତି।"[୩]

କୁନ୍ତୀଦେବୀଙ୍କର ପବନ ଦେବତାଙ୍କ ସହ ମିଳନରୁ ଭୀମସେନ ଜନ୍ମ ନେଇଥିଲେ। ଭୀମଙ୍କ ଭୂମିଷ୍ଠରେ ଚାରିଶତ ଯୋଜନ ବ୍ୟାପିଥିବା ଶତଶୃଙ୍ଗ ଗିରି ପ୍ରକମ୍ପିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଥିଲା। ଶିଶୁପୁତ୍ର ଭୀମଙ୍କ କୁଆଁକୁଆଁ ରାବରେ ସପ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ କମ୍ପିତ ହୋଇଥିଲେ। ପବନ ଦେବତା ଏହି ପ୍ରକମ୍ପନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା ସହିତ ଦେବରାଜା , ଗିରିରାଜା ଓ ଯମରାଜାଙ୍କ ଥରହର ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପୁତ୍ରର ନାମ ରଖାଯାଇଥିଲା ଭୀମସେନ। ସ୍ଥାନର ନାମ ଅନୁସାରେ ସନ୍ତାନର ନାମକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ଅର୍ଜୁନ ବନରେ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ତୃତୀୟ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ନାମ ଅର୍ଜୁନ ରଖାଯାଇଥିଲା। ସେହିପରି ନବନଦୀ କୂଳରେ ମାଦ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ ନକୁଳ ରଖାଯାଇଥିଲା। ଅଶ୍ୱିନୀ କୁମାର ନିଜର ଶରୀରରୁ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଆତ୍ମା ବାହାର କରି ସହଦେବଙ୍କ ମୃତ ପିଣ୍ଡରେ

ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଜୀବନ୍ୟାସ ମନ୍ତ୍ର ପଠନ ପୂର୍ବକ ମାଦ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ସନ୍ତାନର ନାମ ଦେଇଥିଲେ ସହଦେବ। କବି ସାରଳାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ— "ଆପଣା ତହୁଁ କାଢ଼ି ଭରି ଦିଲେ ଯହୁଁ ଜୀବ/ ତେଣୁ କରି ଅଶ୍ୱିନୀ କୁମାରେ ନାମଦେଲେ ସହଦେବ।"(୪)

ସନ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ବର ପ୍ରଦାନ ଓ ଓଷାବ୍ରତ କାମନା କରିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି।

ଆଦିପର୍ବରେ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ବରରେ ଗାନ୍ଧାରୀଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ପୁତ୍ର ଦୃଦକ୍ଷ ଏବଂ କନ୍ୟା ଦୃଶିଳା ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ। ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଗାନ୍ଧାରୀଙ୍କ ଶହେ ପୁତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଦୁଷ୍ଟ ବା ଖଳ ପ୍ରକୃତିର ଥିବାରୁ ପୁନଶ୍ଚ ଏକ ସୁପୁତ୍ର ଓ ସୁକନ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ଋଷିଦୁର୍ବାସାଙ୍କୁ ବର ମାଗିଥିଲେ। ସାରଳାଙ୍କ ବିଚକ୍ଷଣତା ହେଉଛି ଋଷି ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ବରପ୍ରାପ୍ତିରେ ଜନ୍ମିତ ଶତପୁତ୍ରଙ୍କ ନାମ 'ଦୁ'ଉପସର୍ଗରେ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି। ଗାନ୍ଧାରୀ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର କୁଗୁଣ ଦେଖି ପୁନଶ୍ଚ ଦୁର୍ବାସା ଋଷିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରୁ 'ଦୃଦକ୍ଷ'ନାମରେ ଏକ ପୁତ୍ର ଓ ଦୃଶିଳା ନାମରେ ଏକ କନ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥିଲେ। ଗାନ୍ଧାରୀ ପୁତ୍ରଠାରେ ବତିଶଗୁଣ ଦେଖି ଓ କନ୍ୟାର ସୁନ୍ଦର ପଣକୁ ଦେଖି ନାମକରଣ କରିଥିବା ସାରଳା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। (ଆଦିପର୍ବ-ପୃ.୯୬-୯୭)

ଲକ୍ଷ୍ମଣ କୁମାର ଜନ୍ମ କାଳରେ କବି ଗ୍ରହ ଗଣନା ଓ ବିପ୍ରମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦାନ ଦେବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ଲାଭ ନିମିତ୍ତ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯଜ୍ଞଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୁରାଣ ପାଠ, ବୈଦିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବରଣ, ମନ୍ତ୍ରପୁରଶ୍ଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରାଯାଉଥିଲା। ଗାନ୍ଧାରୀଙ୍କ ସନ୍ତାନ ଲାଭ ନିମିତ୍ତ ଏ ସମସ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରାଯାଇଥିଲା। ପୁତ୍ରପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ବିଧାନ ମଧ୍ୟରେ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି, ତୀର୍ଥରେ ଦାନ, ରାମାୟଣ ପାଠ, ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ, ଭଣଜାକୁ କନ୍ୟାଦାନ, ବୃକ୍ଷରୋପଣାଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସାରଳା ଦାସ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି। ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ପରେ ଜାତି କର୍ମ ସଂସ୍କାରକୁ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ 'ଅର୍ଘ୍ୟ ବନ୍ଦାପନା'ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିବାର ମନେହୁଏ। ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ସୂତିକାଶୌଚକାଳୀନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଜନ୍ମକାଳୀନ ଶୁଭାଶୁଭବିଚାର, ଏକୋଇଶା ଓ ତିରିଶ ଦିନରେ ଦେବଦର୍ଶନ, ଅନ୍ନଦାନ, ଦେବଦେବୀ ପୂଜା, ବ୍ରାହ୍ମଣବରଣାଦି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରୀୟ କୃତ୍ୟ ବିଷୟରେ ସାରଳା ଦାସ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି। ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ବହୁକୁଟୁମ୍ବୀ ଅବସ୍ଥାକୁ ସାରଳା ଦାସ ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି। ଏଥିରୁ ସୁସ୍ଥ ସମାଜ ଗଠନ ନିମିତ୍ତ ମହାକବିଙ୍କ ପୁରୋଦୃଷ୍ଟିର ସୂଚନା ମିଳେ।(୫)

(ଖ) <u>ବିବାହ:</u> ବିବାହ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରଥା। ସମାଜରେ ସୁସ୍ଥ ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା ପାଇଁ ବିବାହର ଭୂମିକା ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ। "ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ, ସାମାଜିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ, ପବିତ୍ରମୟ ଜୀବନ ଯାପନ ଓ ବଂଶବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ବିବାହର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ।"(୬) "ସର୍ବବିଧ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ବିଭବ। କୌଣସି ଜାତି ଗୋଟିଏ ନିୟମିତ ବୈବାହିକ ଜୀବନ ବ୍ୟତିରେକ ତିଷ୍ଠିପାରେ ନାହିଁ।"(୭) ସାରଳା ଦାସ ସଂସାର କହିଲେ ସମାଜକୁ ବୁଝୁଥିଲେ। ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀର ମିଳନରେ ଏ ସମାଜର ସୃଷ୍ଟି। ଏଣୁ ବିବାହ ହେଉଛି ସାମାଜିକ ତଥା ପାରିବାରିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଜୀବନ ଓ ସମାଜ ସହିତ ଏହାର ସଂପର୍କ ନିବିଡ଼।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଆଦିପର୍ବରେ ଶାନ୍ତନୁ ବିବାହ, ଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିବାହ, ଗାନ୍ଧାରୀଙ୍କ ସହ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ବିବାହ, କୁନ୍ତୀଙ୍କ ସହ ପଣ୍ଡୁଙ୍କର ବିବାହ, ପଣ୍ଡୁରାଜାଙ୍କର ମାଦ୍ରୀସହ ବିବାହ, ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ସହ କୃପୀଙ୍କ ବିବାହ, ଭାନୁମତୀ ବିବାହ, ଜୟଦ୍ରଥ ସହିତ ଦୁଃଶୀଳାର ବିବାହ, ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡି ବିବାହ, ଦ୍ରୌପଦୀ ପରିଣୟ, ମଧ୍ୟପର୍ବରେ ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦା ପରିଣୟ, ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ, ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ବିବାହ, ସୁରେଖାବିଭା, ସଭାପର୍ବରେ ଅର୍ଜୁନର ନାଗାବଳୀ ସହ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ, ସନ୍ଧ୍ୟାବାଳୀର ବିବାହ, ବନପର୍ବରେ ହାରାବତୀ ସହିତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ବିବାହ, ସଚଳାର ବିବାହ, ବିରାଟ ପର୍ବରେ ଅଭିମନ୍ୟୁର ଉତ୍ତରା ସହିତ ବିବାହ ଓ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ପର୍ବରେ ସୁହାଣୀ କନ୍ୟା ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗମାନ ଯୋଡ଼ି ବିବାହର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି କବି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏହି ବିବାହ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ନୀତି ନିୟମ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥାର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ଯଥା ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ପାତ୍ରପାତ୍ରୀ ନିର୍ବାଚନ, ବୟସ ବିଚାର, ଜାତକ ଦେଖା, ନିର୍ବନ୍ଧ, ଲଗ୍ନ ନିରୂପଣ, ବେଦୀ ସ୍ଥାପନ, ଅନୁକୂଳ, ମଙ୍ଗନ ସହିତ ବିବାହୋତ୍ତର କର୍ମ କର୍ମାଣୀ ପ୍ରଭୃତି ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରହିଛି। ମହାଭାରତରେ ବିବାହ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବରଠାରୁ କନ୍ୟା ସାନଥିବା ବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ଶାମ୍ବ ବିବାହରେ ଶାମ୍ବଠାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ବୟସରେ ବଡ଼ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବିବାହ ସମାହିତ ହୋଇଛି।(୮) ଜାତକ ଦେଖା ଓ ଲଗ୍ନ ନିରୂପଣ ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ। ଯାହାକି ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଆମ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି। ସାରଳା ଦାସ ଗାନ୍ଧାରୀ ଓ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ବ୍ୟାସଦେବ ଜାତକ ଦେଖି ବିବାହ ସଂପାଦନ କରିଥିବା ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଘର ପାଇଁ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ ଲଗ୍ନ ଗଣନା କରାଯାଇଥାଏ। ସୁଭଦ୍ରା, ଉତ୍ତରା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଉଦାହରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ।

ସଂସ୍କାର ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମ, ବିବାହ ଓ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ଏହି ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟ। ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ସଂସ୍କାରଟି ମହାଆଡ଼ମ୍ବରରେ ପାଳିତ ହୁଏ। ବିବାହରେ ବର ଓ କନ୍ୟାଙ୍କ ଜାତି, କୁଳ, ବୟସ, ରୂପ, ଗୁଣ, ଚରିତ୍ରାଦି ବିଷୟକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ। ସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ଅରଜସ୍କା କନ୍ୟାର ବିବାହକୁ ସାରଳାଦାସ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି। ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ବେଦଶ୍ରବା, ଶଶିକର, କାଶୀପତି, କୌଶିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ହରିବୈଶ୍ୟ, ତପତୀ, ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ଉତ୍ତରାଙ୍କ ବିବାହ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ।

ବରକନ୍ୟାଙ୍କ ଜାତକ ବିଚାର, ଲଗ୍ନ ନିରୂପଣ, ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ, ସ୍ୱୀକୃତବିଧି, ବରଣ, ବାଗ୍ ଦାନ, ଗନ୍ଧାଧିବାସ, ଲବଣ ଚାମରୀ,

କନ୍ୟାଦାନ, ହସ୍ତଗ୍ରନ୍ଥି, ଦଶଦୋଷ କ୍ଷମାପ୍ରାର୍ଥନା, ଯୌତୁକ ଦାନ ଓ ବିବାହୋତ୍ତର ଲୌକିକ ବିଧାନ ଗୁଡ଼ିକ ସାରଳା ମହାଭାରତର ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି।[୯] ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ, ଉତ୍ତରା ବିବାହ, ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟଂମ୍ବର, ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ବିବାହ, ସୁହାଣୀ କନ୍ୟା ବିବାହ ପ୍ରଭୃତି ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ। ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବରଣ, ବେଦମନ୍ତ୍ରପାଠ ଓ ପୌରହିତ୍ୟ କର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି।

ନିର୍ବନ୍ଧ ବା ସତ୍ୟ କରିବା ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଏକ ବିଧି। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଗଙ୍ଗା ଦେବୀଙ୍କ ବିବାହ, ନୀଳେନ୍ଦ୍ରୀ ବିବାହ ଉତ୍ତରା ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏସବୁ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି।[୧୦] ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ବିବାହ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବାଲ୍ୟବିବାହ ସହିତ ଯୁବତୀ କନ୍ୟା ବିବାହ ପ୍ରଥା, ସ୍ୱୟମ୍ବର ପ୍ରଥା ଓ ଗନ୍ଧର୍ବ ବିବାହ ବା ପ୍ରେମ ବିବାହର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ। ଦ୍ରୌପଦୀ, ଭାନୁମତୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ବିବାହ ପାଇଁ ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭାର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା। ବିବାହ ପରେ ଯୌତୁକ ଦେଇ କନ୍ୟାପିତା ବରପିତାଙ୍କୁ ଦଶଦୋଷ କ୍ଷମା ମାଗିବାର ବିଧି କବି ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ବିବାହ ଓ ଉତ୍ତରା ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। "ସକଳ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଯେ ଯୁଧେଷ୍ଠି ମହାତମା/ ଦଶଦୋଷ ଅପ୍ରାଧ କରିବ ମୋର କ୍ଷମା ।"[୧୧]

ଏହି ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଆମ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି। ଅପୁତ୍ରିକ ହେବା ଧର୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ବଡ଼ ଦୋଷ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ସାରଳା ମହାଭାରତରେ। ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବିବାହ ବର୍ଣ୍ଣନାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ସଂଯତ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନର ପ୍ରକାଶ କରିବା। ସେ ସମୟରେ ବେଶ୍ୟା ସଂଗ ଘୋର ନିନ୍ଦନୀୟ ଥିଲା। ସାରଳା ଦାସ ମୁଜଗଲ୍ ଋଷିଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି।

କନ୍ୟା ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଜନ୍ମ ହେଲେ ଉଆଁସୀ କନ୍ୟା ହୁଏ। ଏଭଳି କନ୍ୟାକୁ ପ୍ରଥମେ ସାହଡ଼ା ଗଛକୁ ବିବାହ ଦେଇ ପରେ ବର ସହିତ ବିବାହ ଦିଆଯାଉଥିଲା। ଗାନ୍ଧାରୀ ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହି ପ୍ରଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନରେ ପୁତ୍ରକାମନା ସହିତ ସଂଯତ ଓ ଧାର୍ମିକ ଜୀବନ ଯାପନ ବିବାହର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା। ସାରଳା ଦାସ ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠାନର ବିଭିନ୍ନ କର୍ମାଣୀକୁ ତନ୍ନତନ୍ନ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯାହା ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତି ପ୍ରତିଥିବା କବିଙ୍କର ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରୁଛି ।

ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ବାଲ୍ୟବିବାହର ପ୍ରଚଳନ ଅଧିକ ଥିଲା। ଦ୍ରୌପଦୀ, ଉତ୍ତରା, ମଧୁବତୀ କୁରଙ୍ଗିନୀ ପ୍ରମୁଖ କନ୍ୟାମାନେ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ। ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ସମାଜରେ ସାଧାରଣତଃ ଆବ୍ରାହ୍ମଣ ଶବର ଏକପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ। ଉଦାହରଣ-କାଞ୍ଚନ ଦେଶର ରାଜା ଅନଙ୍ଗସେନ ତୁଳସୀଙ୍କୁ, ଶିଖଣ୍ଡି ମଧୁବତୀଙ୍କୁ, କାଶୀପତି ଲୀଳାବତୀଙ୍କୁ, ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜା ଶୈବ୍ୟାଙ୍କୁ, ନଳରାଜା ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ। ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଋଷିମାନେ ମଧ୍ୟ ଏକ ପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ। ବହୁପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ରାଜା ଯଯାତି ନଅ ଜାତିରୁ ନଅ କନ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ। କୀଚକର ଶହେଟି ସ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ। ଅଯୋଧ୍ୟା ଅଧିପତି ଦଶରଥଙ୍କର ଏକାଧିକ ରାଣୀ ଥିଲେ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ହରିସାହୁଙ୍କ କନ୍ୟା ସୁହାଣୀକୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ। ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଅର୍ଜୁନ, ଭୀମ, ଶାମ୍ବ ଓ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କର ଏକାଧିକ ପତ୍ନୀଥିବା କଥା ମହାଭାରତରୁ ଜଣାଯାଏ। ପୁରୁଷ ଏକପତ୍ନୀ ଓ ବହୁପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ସମାଜରେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ହୁଏତ ଏକ ନାରୀ ଅନେକ ପତି ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ। ଏହାର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଉଦାହରଣ ହେଉଛନ୍ତି ମହାଭାରତ ନାୟିକା ଦ୍ରୌପଦୀ। ଅର୍ଜୁନ ଲାଖ ବିନ୍ଧିବା ପରେ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ଆଙ୍ଗୁଠି ଧରି ବିବାହ କରିଥିଲେ।

ବିବାହର ବୟସ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ପୁରୁଷର ତିରିଶ ବର୍ଷ ଓ କନ୍ୟାର ଷୋହଳବର୍ଷ ହୋଇଥିବା ବିଧେୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି। – "ତିରିଶ ବରଷ ଯେବେ ହୋଇବ ପୁରୁଷ/ ତିରୀଂକ ହୋଇବ ଯେ ଷଡ଼ଦଶ ବରଷ।" ବିବାହ କରିବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ବଂଶୀୟ ବରମାନେ ଆଡ଼ମ୍ବର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାତାବରଣ ମଧ୍ୟରେ ଗମନ କରୁଥିଲେ। ସେତେବେଳେ ବିବାହ ପାଇଁ ସ୍ୱୟଂମ୍ବର ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। କନ୍ୟା ଘର ଯୋଗ୍ୟା ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାର ବିବାହ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଆଦର୍ଶନୀତି ରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ଯଦି କନ୍ୟା ଅବିବାହିତ ଅବସ୍ଥାରେ ପିତୃଗୃହରେ ରଜୋବତୀ ହେଉଥିଲା, ତେବେ ପିତୃଲୋକମାନେ ନର୍କଗତି ଲାଭ କରନ୍ତି ବୋଲି ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା। ବିବାହରେ ଉଚ୍ଚନୀଚ ଜାତିର ବାରଣ ନଥିଲା। ଚଣ୍ଡାଳ ଦୁହିତା ଅରୁନ୍ଧତୀଙ୍କୁ ବଶିଷ୍ଠ ବିବାହ କରିଥିବା ଘଟଣାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିମ୍ନଜାତିରୁ କନ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁଥିଲେ। ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଉଆଁସୀ କନ୍ୟାର ବିବାହ କଷ୍ଟକର ଥିଲା। ଗାନ୍ଧାରୀ ଉଆଁସୀ କନ୍ୟା ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ପଠୁଥିବା ଓ ବିବାହ କରିବାକୁ ଆସୁଥିବା ବରମାନେ ମରିଯିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଛି।

ବିବାହ ବ୍ରତାଦି ଯାବତୀୟ ମାଙ୍ଗଳିକ କାର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୁତ୍ରକନ୍ୟା ଜନ୍ମ ଅନୁକୂଳ, ଯଜ୍ଞଶାଳାଦି ନିର୍ମାଣ ପ୍ରଭୃତି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାରଳା ଦାସ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାରୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିବା ଜଣାଯାଏ। ମାଙ୍ଗଳିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଓ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନମାନେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ। ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ବିବାହ ସମୟରେ ଦ୍ରୁପଦ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ। କନ୍ୟାଦାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କନ୍ୟା ପିତା ଜାମାତାଙ୍କୁ ଯୌତୁକ ଦେଉଥିଲେ। ଏହା ସେ ସମୟର ଏକ ପାରମ୍ପରିକ ବିଧି ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା। କନ୍ୟାଦାନ ଦେଇ କନ୍ୟାପିତା ବର ଓ ବର ପିତାଙ୍କୁ କନ୍ୟାର ଦଶ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିବା ଜଣାଯାଏ। କନ୍ୟାପିତା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ଭାନୁମତୀଙ୍କ ବିବାହ ପରେ ବରପିତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କନ୍ୟାର ଦଶଦୋଷକୁ ମାର୍ଜନା କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ।

ବରକନ୍ୟାଙ୍କୁ ହଳଦୀ ବିଲେପନପୂର୍ବକ ଶିଳପୁଆ ଉପରେ ବସାଇ ତୋଳା ପାଣିରେ ସ୍ନାନ କରାଯାଉଥିଲା। ଏହି ପାଣି ସଧବା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ଶଙ୍ଖ ହୁଳହୁଳି ଓ ମଙ୍ଗଳଗୀତ ଗାଇ ସାତଟି ଘରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣୁଥିଲେ। ସ୍ନାନପରେ ଦେଶକାଳ ପାତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ସ୍ୱୀକୃତି ବରଣ, ବରୁଣ ପୂଜା ଓ ସଂକଳ୍ପବିଧାନ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା। ଏହାପରେ ଲବଣ ଚଉଁରୀ ବିଧିପାଳନ ଅବସରରେ କନ୍ୟାବର ଉପରକୁ ଲବଣ କ୍ଷେପଣ କରୁଥିଲା। କନ୍ୟା ଭ୍ରାତା କାଂସ୍ୟ ପାତ୍ରରେ ବରପାତ୍ରର ପଦପକ୍ଷାଳନ କଲାପରେ ନବଗ୍ରହ, ଅଷ୍ଟନାଗ ଓ ଦଶଦିଗପାଳଙ୍କ ପୂଜା ଓ ଦେବତାବତରଣ କରାଯାଉଥିଲା। ତତ୍ପରେ ବରକନ୍ୟାଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରାଯାଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ମାତୃକା ପୂଜା ଶେଷ କରି ପୁଣି ଉଭୟଙ୍କୁ ଦେବୀ ଉପରକୁ ଅଣାଯାଉଥିଲା। ଏଠାରେ ପିତୃକ୍ରୋଡ଼ରେ ଆସୀନା କନ୍ୟା ହସ୍ତରେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କ ଆବାହନ ପୂର୍ବକ ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ କୌତୁକ ସୂତା (ଅସରଳା ସୂତା) ବନ୍ଧନ କରିବା ବିଧି, ଏହାପରେ ଉଭୟଙ୍କ ନାମ ଗୋତ୍ର ଓ ପିତୃ ପରମ୍ପରା ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ କୁଶ କିମ୍ବା ଦୂର୍ବାବଦରାକ୍ଷତ ଦ୍ୱାରା ହସ୍ତଗ୍ରନ୍ଥି ସଂପନ୍ନ ହୁଏ। ଏ ସମୟରେ କନ୍ୟାପିତା ଦୁହିତାର ଦଶଦୋଷ (ଅନୀତି, ସାହସୀ, ମାୟା, ନିର୍ଲଜୀ, ନଷ୍ଟୀ, ଚୋରିକା, ଆଳସ୍ୟ, ଅପାନୀ, ମୁଖରା ଓ ନିଦ୍ରା) କ୍ଷମା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଜାମାତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ। ଲଜ୍ଜା ହୋମ ଓ ଯୌତୁକ ପ୍ରଦାନ ପରେ ବିବାହ କର୍ମ ସମାପ୍ତ ହେଉଥିଲା। ଗଣିକାଙ୍କ ନୃତ୍ୟଗାନ, ଶଙ୍ଖ ମହୁରୀ ବାଦ୍ୟ ବାଦନ, ଛାୟା ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଳସ ସ୍ଥାପନ, ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ଏବଂ ସଚିରାଳ ଓ ସ୍ଫଟିକ ପାବଚ୍ଛ ଦ୍ୱାରା ଗୃହମଣ୍ଡନ ପ୍ରଭୃତି ଥିଲା ତତ୍କାଳୀନ ବିବାହୋତ୍ସବର ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ।[୧୨]

ବିବାହ ଶେଷରେ ମଧୁଶଯ୍ୟା ବିଧି, ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିବସରେ ବରବଧୂ ବନ୍ଦାପନା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ବ୍ରତ ପଠନ, ଚତୁର୍ଥୀ ଦିନ ଚଉଠି ବିଧି ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୋଜନ, ପଞ୍ଚମ ଦିବସରେ ରଙ୍ଗଖେଳ, ପିଚିକା ମରାମରି, କର୍ଦ୍ଦମ କ୍ରୀଡ଼ା, ହାସ୍ୟ ପରିହାସ, ସପ୍ତମ ଦିନ ରଜଉତ୍ସବ ଓ ସପ୍ତମଙ୍ଗଳା ବିଧି ପାରମ୍ପରିକ ରୀତିରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା। ବାଲ୍ୟ ବିବାହର ଅଷ୍ଟମଦିନ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରୁ ବର ଶ୍ୱଶୁରାଳୟରୁ ସ୍ୱଗୃହକୁ ବା ଅନ୍ୟତ୍ର ଯାତ୍ରା କରିବା ବିଧି ଥିଲା ଏବଂ କନ୍ୟା ଅଷ୍ଟ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ବରଣ କରୁଥିଲା। ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କନ୍ୟା ରଜୋବତୀ ହେବାର ସପ୍ତମ ଦିବସରେ ନବବଧୂର ପତିଗୃହ ଯାତ୍ରା ସମାହିତ ହେଉଥିଲା। ଯୁବତୀ ବିବାହ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସପ୍ତମଙ୍ଗଳା ବିଧି ଶେଷରେ ବରସହ ବଧୂ ପତିଗୃହକୁ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲା। ଦଧିମାଛ ଅନୁକୂଳ କରି ହାନ୍ଦୋଳାରେ ବସି ଦାସୀପରିଚାରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତା ହୋଇ ଶଙ୍ଖ, ମହୁରୀ , ଭେରୀ , ତୂରୀ ବାଦ୍ୟରୋଳ ମଧ୍ୟରେ ଖୁବ୍ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ନବବଧୂ ପତିଗୃହକୁ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲା। ଏହି ସମୟରେ କନ୍ୟାର ପିତାମାତା ଓ ବନ୍ଧୁ ପରିଜନମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ଶୋକାପ୍ଳୁତ ହୋଇଉଠୁଥିଲା। ଶ୍ୱଶୁର ଘରେ ସଧବା ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ନବବଧୂକୁ ହାନ୍ଦୋଳାରୁ ଅବତରଣ କରାଇ ଅର୍ଘ୍ୟ ବନ୍ଦାପନା ପୂର୍ବକ ଗୃହମଧ୍ୟକୁ ପାଛୋଟି ନେଉଥିଲେ। ପୁରୋହିତ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ଲଜ୍ଜା ହୋମ ସଂପାଦନ କରୁଥିଲେ। ସେହି ହୋମଶିଖାର ସ୍ୱରୂପ ଅନୁଯାୟୀ ନବଦମ୍ପତିଙ୍କ ଭାବୀ ଜୀବନର ସୁଖଦୁଃଖ ନିରୂପିତ ହେଉଥିଲା। ଏହାପରେ ନବ ଦମ୍ପତ୍ତିଙ୍କୁ ଏକତ୍ର ଅନ୍ନପ୍ରାଶନ କରାଇ ମଧୁଶଯ୍ୟା ସଦନରେ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଉଥିଲା। ଏହି ଅବସରରେ ବାଜୀଖେଳ ଓ ନୃତ୍ୟଗୀତାଦି ଆୟୋଜିତ ହେଉଥିଲା। ଏଠାରେ ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ ଯେ ସାରଳା ପାରମ୍ପରିକ ବାଲ୍ୟବିବାହ ପ୍ରଥାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରତିବାଦ କରିନଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଯୁବତୀ ବିବାହକୁ ପରୋକ୍ଷରେ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଛନ୍ତି।[୧୩]

ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ କନ୍ୟାହରଣ, ଯୁଦ୍ଧ, ଗାନ୍ଧର୍ବ ବିବାହ ପରେ ପୁଣି ପ୍ରଜାପତ୍ୟ ବୈଦିକ ବିଧିରେ ବିବାହ, ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ, ଲବଣ ଚାମରୀ, ଦିଅଁମଙ୍ଗଳା, ମଙ୍ଗଳ ଅଧିବାସରେ ବରକନ୍ୟା କୁଙ୍କୁମ, ତୈଳ, ହରିଦ୍ରା ଲଗାଇବା, ପଞ୍ଚଗ୍ରାସ, କଉଡ଼ି ଖେଳ, ସାତ ସଧବା ନାରୀଙ୍କର ବରକନ୍ୟା ମଙ୍ଗୁଳା, କୁଶଗ୍ରନ୍ଥିରେ ବରକନ୍ୟା ହସ୍ତଗଣ୍ଠି, ଶ୍ୟାଳକ ଭିଣୋଇର ପାଦଧୁଆ, ସମୁଦିର କନ୍ୟା ସମର୍ପଣ, ନୂତନ ମଶିଣାରେ ବେଦୀ ଉପରେ ବରକନ୍ୟା ବସିବା, ସାତ କଳସୀ ପାଣି ସାତଘରୁ ଆଣିବା, ବରକନ୍ୟାମାନଙ୍କର ପ୍ରସାଧନ, ଅଙ୍ଗାଭରଣ, ବେଶଭୂଷଣ, ଶିଳ ଉପରେ ବସାଇ ସଧବା ନାରୀ ବରକନ୍ୟା ମଙ୍ଗୁଳିବା, ଗ୍ରହବିପ୍ରଙ୍କ ମଙ୍ଗଳାଷ୍ଟକ, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ, ବେଦମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ, ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ଜାମାତାଙ୍କୁ କନ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ଦଶ ଦୋଷ ମାଗିବା, ବିବାହର ଉତ୍ସବରେ ଦାନ, ଭୋଜନ, ଶଙ୍ଖ, ମହୁରୀ, ଭେରୀ,ତୂରୀ, ମାର୍ଦ୍ଦଳ, କଂସାଳ, କାହାଳୀ, ବୀଣା, ଶଙ୍ଖହୁଳହୁଳି, ଗୁଆ ପକାଇବା ମଧ୍ୟ ଲେଖାଅଛି। କନ୍ୟାପିତା ବିବାହବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଗାଈ, ହାତୀ, ଘୋଡ଼ା, ବାସନ, ହାନ୍ଦୋଳା, ହୀରା, ନୀଳା, ସୁନା, ରୁପା, ବସନ ଭୂଷଣ, ପରିଚାରୀ, ମୃଦୁସୁଲୀ ଗଣିକାମାନଙ୍କୁ ଯୌତୁକ ଦେଉଥିଲେ। ସଧବା ନାରୀ ବେଦୀ ନିକଟରେ ବରକୁ ପରିହାସ କରିବା, ଗୀତ ଗାଇବା, ଆମ୍ବଡ଼ାଳ,ପାନ, ଅକ୍ଷତ, ଦୂର୍ବା, ସୁବାସଜଳ, ଅଳତା, ସିନ୍ଦୂର, ଚନ୍ଦନ, କସ୍ତୁରୀ, କୁଙ୍କୁମ ପ୍ରଭୃତି ବିବାହ ପରେ ବରକନ୍ୟାଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରିବା କଥା ଲେଖାଅଛି।[୧୪]

କନ୍ୟା ବିବାହ ପରେ ଶାଶୁଘର, ଗଲାବେଳେ ପିତାମାନେ କାନ୍ଦିବା କଥା ସାରଳା ଦାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ମାତାମାନେ ଯେ ବାହୁନି କାନ୍ଦୁଥିଲେ ତାର ପରମ୍ପରା ସର୍ବତ୍ର ରହିଅଛି। "ରାଣୀ ମହାଦେଈମାନେ ଆସି ଶୋକ କଲେ/ଝିଅର ନାମ ବାହୁନି ସକଳେ କାନ୍ଦିଲେ।" (ମଧ୍ୟପର୍ବ)

ଭାରତବର୍ଷରେ ମହାଭାରତ ଯୁଗ ହିଁ ଦେଶୀୟ ଓ ସମାଜିକ ସଭ୍ୟତାର ଜନନୀ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ।[୧୫]

ବର ନିର୍ବାଚନରେ କନ୍ୟାମାନଙ୍କ ମତପ୍ରତି ପିତାମାନେ ଯଥେଷ୍ଟ ଖାତିର ଦେଖାଉଥିଲେ; ତାହା ଭାନୁମତୀ ସ୍ୱୟଂମ୍ବରରୁ ଜଣାଯାଏ। ଭୂମନୁ ସ୍ୱୟଂମ୍ବର କରି ବହୁରାଜାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ। ଯାହାର ହସ୍ତରେ ଶଙ୍ଖନିଧି ଥିବ, ତାକୁ ବିବାହ କରିବେ। ସେହି ସର୍ତ୍ତର ସମାଧାନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କଠାରେ ଥିବାରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ।

କେତେକ ସ୍ଥାନରେ କନ୍ୟା ସ୍ୱୟଂମ୍ବର ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ବର ନିର୍ବାଚନ କରିଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ କବି କରିଛନ୍ତି। ଅଧିକାଂଶ ସ୍ୱୟଂମ୍ବରରେ ଯୁଦ୍ଧ ସୃଷ୍ଟି କରି ତାର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ମଧ ଦେଇଛନ୍ତି। କେତେକ କନ୍ୟା ସ୍ୱୟଂମ୍ବର ପାଇଁ ମଧ ରାଜି ହୋଇନାହାନ୍ତି। ଗଙ୍ଗା ପୂର୍ବରୁ ଶିବଙ୍କୁ ବରରୂପେ ମନେମନେ କଳ୍ପନା କରି ସାରିଥିଲେ। ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ବିବାହ ପିତା ସ୍ଥିର କରିଥିବାରୁ ସେ ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧ କରିଥିଲେ। ପରେ ଅନିଚ୍ଛା ବିବାହରେ ତାଙ୍କର ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନରେ ଏହାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଯେଉଁପରି ଭାବରେ ପଡ଼ିଲା, ତାର ଚିତ୍ର ସାରଳା ଦାସ ଦେଇଛନ୍ତି। ତାହା ନୀତି ଦିଗରୁ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ହୋଇ ନପାରେ। କିନ୍ତୁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦିଗରୁ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ହୋଇଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ।[୧୬]

ରାଜା ଦ୍ରୁପଦ ଅତି କଠୋର 'ଲାଖବିନ୍ଧା' ପଣକଲେ। ସ୍ୱୟଂମ୍ବର ସଭାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧରି ରାଜକୀୟ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ପରିବାରୀ ମୁଦୁସୁଲୀମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ। କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପକୁ ଉପସ୍ଥିତ ରାଜାମାନେ ନିରେଖି ପାରିଲେ ନାହିଁ। ଦ୍ରୁପଦ କହିଲେ –"ଯେ ଲାଖ ବିନ୍ଧିବ ସେହି ନେବ ମୋ କୁମାରୀ ,ତୁମ୍ଭେ କେହି ନହୋଇବ ତାର ଦ୍ୱନ୍ଦକାରୀ।"

ଲାଖ ବିନ୍ଧିବା ତ ଦୂରର କଥା କୌଣସି ରାଜା ଧନୁ ଉଠାଇବାରେ ସମର୍ଥ ହେଲେ ନାହିଁ। ପରିଶେଷରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଗୁରୁ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲାଖ ବିନ୍ଧିବା କାର୍ଯ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା। ସାରଳା ଦାସ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ କୁମାରୀମାନଙ୍କର ବିବାହ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ସବୁ କୁମାରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ପିତ୍ରାଳୟରୁ ଦାସୀ ଯାଇଛନ୍ତି। ଏହି ଦାସୀ ଯିବା ପରମ୍ପରା ସେ କାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ଭାନୁମତୀ ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସାରଳା ଦାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି- "ଯେ ସନେକ ପ୍ରଦାନ ଯେ ବିଭା ସୋମଗୋତ୍ରେ/ ଦେଶକାଳ ବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରନ୍ତେ ଉଦ୍ଦାଳକ ପୁରୋହିତ ।/ ସତ୍ୟ ବାକ୍ୟେଣ ବରଣ ସାଉକାର ସାରି/ ବିଭା ସମ୍ପର୍କେ ସେ ସମର୍ପିଲେ କୁମାରୀ।

କୁଶହସ୍ତ କରାବନ୍ତି ପୁରୋହିତେ/ ଡାହାଣ ବ୍ରତେକ ଶଙ୍ଖେ ଜଳତିଳ ଘେନି ରାୟେ ହସ୍ତେ ।"[୧୭]

ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସହ ସୁରେଖା ବିବାହ କାଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବିବାହବିଧି ମୁତାବକ ମଙ୍ଗଳ ଅଷ୍ଟକ ପାଠ, ମଙ୍ଗଳ ସ୍ୱୀକାର, ବରୁଣପୂଜା ବିଧି, ବେଦମନ୍ତ୍ର ଓ ଗୋତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ହାତଗଣ୍ଠି ପକାଇବା ଆଦି କର୍ମମାନ ସଂପାଦନ କରିଥିଲେ।

ଦ୍ରୌପଦୀ ବିବାହ ଯୌତୁକ ପ୍ରଦାନ ଓ ଦଶଦୋଷ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କାଳରେ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି- "ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଶଙ୍ଖେ ଯେ ଘେନିଲେ ଦ୍ରୋପଦେଶ୍ୱର ନୃପତ୍ୟେ/ ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ଧେନୁ ଦିଲା ବତ୍ସାନ୍ତ ସହିତେ।/ ଶ୍ରୀ ହସ୍ତେ ପାଣି ଦେଇ ପାଞ୍ଚାଳ ରାଜ୍ୟେଶ୍ୱରୀ/ ଅଷ୍ଟରତ୍ନ ପାଣିଦ୍ରବ୍ୟ ଦିଲା ପଞ୍ଚୁ ଯେ ଭଣ୍ଡାର। + + + ସୁବର୍ଣ୍ଣର ପାଞ୍ଚ ପଲଙ୍କ ଶେଯ୍ୟାର ଯୋଗାଡ଼େ/ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ପଲମ ଦିଲା ଲକ୍ଷେ ଲକ୍ଷେ ମାଢ଼େ।/ ଯଉତୁକ ଦିଲା ରାଜା ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଜଳ ଘେନି/ ସମସ୍ତ ସଜ କରି ଦିଲା ବେନି ଲକ୍ଷ ସଇନି। + + + ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ଆଲମ୍ବ ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ସୁଆରି/ ଯେତେକ ଯଉତୁକ ଦିଲା ଦ୍ରୋପତ ଦଣ୍ଡଧାରୀ।/ ଟମକ ନିଶାଣ ନାନା ବାଦ୍ୟ ଆଦି କରି/ ସମସ୍ତ ଯଉତୁକ ଦିଲା ବିନୟ ଭାବ କରି। + + + ତାହାଙ୍କୁ ଯୁତୁକ ଦେବାକୁ ମୋହୋର ଶକ୍ୟ କିସ/ ଦୁହିତା ଗୋଟିୟେ ଦେଇ ସମର୍ପି ହୋଇଲି/ କ୍ଷମା କରିବାକୁ ଦଶଦୋଷ।"[୧୮]

ଧୂପ, ଦ୍ୱୀପ ଓ ଦୁର୍ବାକ୍ଷତ ନେଇ ସଧବା ନାରୀମାନେ ମଧ୍ୟପର୍ବର ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦା ପରିଣୟରେ ଗ୍ରାମଦେବତୀଙ୍କୁ ମଙ୍ଗୁଳି ଯାଉଥିବା ମହାଭାରତରେ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଛି। ନଗର ସଜ୍ଜା, ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଳସ ସ୍ଥାପନା, ପତାକା ସଜ୍ଜା, ଦାଣ୍ଡ ପହଁରା ସହ କର୍ପୂର ଧୂଳି ସିଞ୍ଚି, ଚନ୍ଦନ ଛେରା, ସୁବାସ କୁସୁମ ପକାଇବା, ନଗର ପରିମଳ, ଗ୍ରାମ ଦେବୀଙ୍କ ପାଖେ ଶୁଭ ମଙ୍ଗୁଳି ଦୁର୍ବାକ୍ଷତ ଓ ଧୂପଦୀପ ଘେନି ଦାଣ୍ଡରେ କାମିନୀମାନେ ଶୁଭ ବିଭାଗୀତ ଗାନ କରିଥାନ୍ତି। କାମିନୀମାନେ କଳସ ନେଇ ସାତ ଘରୁ ପାଣି ମାଗି ଆଣି ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦାକୁ ସ୍ନାହାନ କରିଥିଲେ। ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ମଧ ସେହି ପବିତ୍ର ଜଳରେ ସ୍ନାହାନ କରିଥିଲେ। ଜ୍ୟୋତିଷଙ୍କ ଶୁଭ ସମୟ ଅନୁସାରେ ବର କନ୍ୟାକୁ ବେଶ କରାଇ ବେଦୀକୁ ଆଣନ୍ତି। ପରେ ବିବାହର ସମସ୍ତ ବିଧି ହସ୍ତଗଣ୍ଠି, ଯଉତୁକ ଦାନ, ଲଜ୍ଜାହୋମ ଇତ୍ୟାଦି ଶେଷ ହେବା ପରେ ବରକନ୍ୟା ବିଦାୟ ଦେବାର ପରମ୍ପରା ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରହିଛି। ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ ସମୟରେ ମଙ୍ଗଳପାଠ, ବରକନ୍ୟାଙ୍କ ପିତୃଗୋତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ, ବେଦଧ୍ୱନି ସହ ନାରୀମାନେ ବିଭାଗୀତ ଗାଇ ହୁଳହୁଳି ଦେଉଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ବିବାହ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଦଶଘୋଷ ପାଟ, ଖଟ, ବିବିଧ ରତ୍ନଆଦି ଯୌତୁକରେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା କବି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି।

(ଗ) <u>ମୃତକ୍ରିୟା:</u> ମନୁଷ୍ୟର ମୃତ୍ୟୁପରେ ତା'ର ଆତ୍ମାର ସଦ୍ଗତି ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେତକର୍ମ ଓ ଶ୍ରାଦ୍ଧକର୍ମମାନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୀତିନିୟମ ଦ୍ୱାରା ପାଳନ କରାଯିବାର ବିଧି ରହିଛି। ଏହାକୁ ମୃତକ୍ରିୟା ବା ମୃତାହ କର୍ମ ବୋଲି କହନ୍ତି। ମନୁ ସଂହିତାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ସପିଣ୍ଡ ମରିଗଲେ ଦଶଦିନ ଅଶୌଚ ରହିବାର ବିଧି; କାହାର ଅସ୍ଥି ସଞ୍ଚୟନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାରିଦିନ, କାହାର ତିନିଦିନ ଓ କାହାର ଦିନେ ବିହିତ। ଶ୍ରାଦ୍ଧ କର୍ମ ସଂପର୍କରେ ପ୍ରାକୃତ ସର୍ବସ୍ୱରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ମୃତ୍ୟୁର ଏକ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତି ମାସରେ ମୃତ୍ୟୁ ତିଥିରେ ସାମ୍ବତ୍ସରିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରିବା ଏଗାର ଦିନରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରାଯାଏ ତାହାର ନାମ ଆଦ୍ୟ ଶ୍ରାଦ୍ଧ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନରେ ହବ୍ୟ ଓ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏହି ଦୁଇଟି ବିଭାଗ ଦେଖାଯାଏ। ହବ୍ୟ ହେଲା ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆରାଧନା ଏବଂ ଦ୍ରବ୍ୟ ହେଲା ପିତୃଗଣଙ୍କର ଶ୍ରାଦ୍ଧ ତର୍ପଣ। ହବ୍ୟ ହେଉଛି ଖୁବ୍ ପ୍ରାଚୀନ, ବୈଦିକ ପ୍ରଥାନୁଗତ। ଦ୍ରବ୍ୟ ହେଉଛି ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ପ୍ରଥା। ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ମୃତ ଦେହକୁ ମାଟିରେ ପୋତି ପକାଉଥିଲେ। ପରେ ଏ ଦେଶରେ କାଷ୍ଠ ବାହୁଲ୍ୟ ଦେଖି ଦାହ ପ୍ରଥା ଗ୍ରହଣ କଲେ। ସେହି ପୁରାତନ ପ୍ରଥାର ଅବଶେଷ ବର୍ତ୍ତମାନ ରହିଛି। ଦେହାନ୍ତ ଅସ୍ଥି ଯେ ଗଙ୍ଗା ବା ତୀର୍ଥରେ ଦେବାକୁ

ହୁଏ ତାହା ବୈଦିକ ପ୍ରଥା ନୁହେଁ।[୧୯] କ୍ରମେ ଦେବଯାନ ସଙ୍ଗେ ପିତୃଯାନ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲା। ଅମାବାସ୍ୟା ହେଲା ପିତୃତିଥି, ଗୟା ହେଲା ପିତୃତୀର୍ଥ, ଶ୍ମଶାନ ହେଲା ପିତୃକାନନ।(୨୦) ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ କଳିଙ୍ଗରେ ପିତୃପୂଜାର ପ୍ରଚଳନ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ। ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରିବା ଓ ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ ସେହି ସଂପ୍ରଦାୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା।[୨୧]

ଦେବଯଜ୍ଞ ସହ ସମାନ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରାଦ୍ଧକୁ ପିତୃଯଜ୍ଞ କୁହାଯାଏ। ଶ୍ରାଦ୍ଧକୁ ପ୍ରେତଯଜ୍ଞ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ। ସାରଳା ଦାସଙ୍କ କାଳରେ ଏହି ପ୍ରେତଯଜ୍ଞ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ଶକ୍ରାଜିତ ବଧ ପରେ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟି କ୍ରିୟା ଓ ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧର ବିବରଣ ଯାହା ସାରଳା ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ସେ କାଳର ପରମ୍ପରାର ତାହା ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିବିମ୍ବ। ଏଠାରେ ତତ୍କାଳୀନ ପରମ୍ପରା ମୁତାବକ ପୁତ୍ର ମୁଖାଗ୍ନି ଦେବା, ପ୍ରତିଦିନ ମୃତକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରେତକାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବା ଏବଂ ଏଗାର ଦିନରେ ଘିଅ ଖାଇ ଶୁଦ୍ଧି ହେବା ବିଷୟ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ। ଓଡ଼ିଶାରେ ମରଣାଶୌଚ ଦଶଦିନ ପାଳିତ ହୁଏ। ଏହି ବିଧି ବର୍ଣ୍ଣନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି।

ଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସାରଳା ମହାଭାରତର ଆଦିପର୍ବରେ ଘଟିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ କୌଣସି ମୃତ୍ୟୁକାଳୀନ କ୍ରିୟାକର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ। କିନ୍ତୁ ସେହି ପର୍ବରେ ଅମ୍ବିକା ଦେହତ୍ୟାଗରେ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁଯାୟୀ ବିଧି ପାଳନ ହୋଇଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି। ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଗୋଟିଏ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ତାହା ହେଉଛି ଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପୁତ୍ର ନଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ଅପୁତ୍ରିକ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାସଙ୍କ ଔରସରୁ ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଅନ୍ଧ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଥିଲେ। ତେଣୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ପୁତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କ ମହାଭାରତର ମୃତକ୍ରିୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି। ଜତୁଗୃହଦାହ ପରେ କୌରବମାନେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପ୍ରେତକୃତ୍ୟ ପାଳନ କରି ବା ଅବକାଶରେ କବି କହିଛନ୍ତି- "ନବ ଦିବସ ପରିଯନ୍ତେ ଅନେକ ଦାନ ଦିଲେ/ ଦଶାହ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରି ଯେକାଦଶ ପିଣ୍ଡ ଭିଆଇଲେ।/ ହୋମ କର୍ମେଣ କରାନ୍ତି ଘୃତ ପାକ/ ପାରଣା ଆଚୋବନ ଶୁଦ୍ଧ ଯେ ପାତ୍ରକ।"[୨୨]

ଉଦ୍ଦାଳକ ପୁରୋହିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପଣ୍ଡୁରାଜାଙ୍କ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପାଳିତ ହୋଇଥିଲା।

"ଆପଣେ ପ୍ରୋହିତେ ଯେ ମୁନି ଉଦ୍ଦାଳକେ/ ପ୍ରେତକାର୍ଯ୍ୟେ ବିଧି କରନ୍ତେ ବିଧିବାକ୍ୟେ।/ ଶ୍ରାଦ୍ଧକର୍ମ ସେ ଯେ କହେ ଶମଶାନେ/ ଘୃତପାରଣା କଲେ ଏକାଦଶ ଦିନେ।"[୨୩]

ଏଥିରୁ ମୃତାହାଶୌଚରେ ଦଶଦିନରେ ଶୁଦ୍ଧି ଓ ଏକାଦଶ ଦିନରେ ଘୃତମଧୁ (ଘିଅମହୁ)ବିଧି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବାର ଜଣାଯାଏ। ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ରୀତିରେ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲା। ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ସାରଳା ଦାସ ଆହ୍ନିକକୃତ୍ୟ, ତିଳତର୍ପଣ, କର୍ଣ୍ଣ ଓ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଶ୍ରାଦ୍ଧ, ଦାନାଦି ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧାନଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ।

ତୀର୍ଥଗମନ କାଳରେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କୁ ପିଣ୍ଡଦାନ କରିବା ବିଧି ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ତୀର୍ଥରେ ପିଣ୍ଡଦାନ କଲେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗବାସ ହୁଏ।[୨୪] ପଣ୍ଡୁଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଉଦ୍ଦାଳକ ପୁରୋହିତ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟବିଧି ଅନୁସାରେ ପ୍ରେତକାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଆଦିପର୍ବରେ ଅଛି। ପାଣ୍ଡବଗଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣଭଦ୍ରା ନଦୀ କୂଳରେ ବାଲିପିଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ। ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି- "ବାଲିପିଣ୍ଡ ଦିଅନ୍ତେ ତହିଁଭୋଗ କରନ୍ତେ ପିତୃଲୋକେ।/ ଅମୋକ୍ଷ ମୋକ୍ଷ ହୋଇଣ ବସନ୍ତେ ସ୍ୱର୍ଗେ ଥୋକେ।"

ଫଲଗୁ ନଦୀରେ ସୀତା ଦଶରଥଙ୍କୁ ବାଲିପିଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି ବନପର୍ବରେ ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଆଦିପର୍ବରେ ଅପୁତ୍ରିକ ହୋଇ ଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ, ଅମ୍ବିକାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ, ଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ସନ୍ତାନ ପାଇଁ ଅନେକ ଯାଗଯଜ୍ଞ କରିବାର କଥା ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖକରି ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଅନେକ ଯାଗ ଯଗ୍ୟଂ କରନ୍ତେ ସନ୍ତତି ଅର୍ଥ ପାଇଂ।"

ପାଣ୍ଡୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ଶୋକ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କର ଦୁଃଖକୁ କବି ସୂଚୀତ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି— "ଭୂରିସର୍ବାୟେ ପଣ୍ଡୁଙ୍କୁ ଧରିଥିଲେ କୋଳେ/ ଶୋକଭର ହୋଇ ଲଗାଇଲେ ବକ୍ଷ ସ୍ଥଳେ।/ ଭୂରି ସର୍ବା ଭୀଷ୍ମ କଲେ କ୍ରୋଧ ସଂଘରଣ/ କୋଇନ୍ତାକୁ ବୋଇଲେ ଗୋ ଛାଡ଼ ତୁ କାରୁଣ୍ୟ।/ ଯେ ସେ ଗଲା ତାହା ଲୋଡ଼ିଲେ ପାଇବା ଆଉ କାହିଂ/ ଚିତା ଆରୋପଣ କଲେ ଗଙ୍ଗା କୂଳେ ନେଇ।/ ଚନ୍ଦନ ଅଗର ସରଳ କାଷ୍ଠ ଆବର ଦେବଦାରୁ/ ଅଗ୍ନିଆରୋପଣ କଲେ ତେଜ ସେ ବିସ୍ତାରୁ।/ ଅଗ୍ନିଦାନ ଦିଲେ ଯେ ମହାମନ୍ତ୍ର ବାକ୍ୟେ/ ହିରଣ୍ୟ ଦାନ ଦିଲେ ଗୋଧନ ଅନେକେ।/ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପଲଙ୍କରେ ଶୁଆଇଲେ ମୃତ ଶବ/ ତିଳ କୁସୁମ ଘୃତ ଘେନିଣ ମୁଖାଅଗ୍ନି ଦିଆଇଲେ।/ ପଣ୍ଡୁ ମାଦ୍ରୀ ଦୁହିଙ୍କ ଅଗ୍ନିସଂସ୍କାର କରି/ ଅଗ୍ନି ଶାନ୍ତେ କଲେ ଜଳେ ଅବଧାରି/ ଶ୍ମଶାନ ଭୂମିରୁ ଆସିଲେ ସହଦେବ କୋନ୍ତୀ/ଶୀତଳଦ୍ରବ୍ୟମାନ ପରାଶନ କରାନ୍ତି।/ ଭୂରିସର୍ବାୟେ ବୋଇଲେ ମାଗୋ ବହନ ହୋଇଯିବା/ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଅଗ୍ରତେ ଯାଇ ପ୍ରେତ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଇବା।"[୨୫]

ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଶୁଣି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ଶୋକ ଓ ପ୍ରେତକ୍ରିୟା ସାଧନ, ବିରାଟ ପର୍ବରେ କୀଚକର ଶୁଦ୍ଧକ୍ରିୟା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି। ଦ୍ରୋଣ ପର୍ବରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ମୃତପିଣ୍ଡ ଦାହ କ୍ରିୟା ସଂପର୍କରେ କବି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି। ରଣକ୍ଷେତ୍ରରୁ କୃପ ଓ ଅଶ୍ୱତଥମା ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଶବଆଣି ଗଙ୍ଗାନଦୀ ତଟସ୍ଥ ସପ୍ତବଟ ତରୁତଳେ ସଂସ୍କାର କରି ଗଙ୍ଗାନଦୀରେ ସ୍ନାନ କରିଥିଲେ।

ଅଶ୍ୱଥାମା ପିତା ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀ ପଠାରେ କରିଥିଲେ। ଶଲ୍ୟ ପର୍ବରେ ଶକୁନି ଓ ଶଲ୍ୟଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି। ଭୀଷ୍ମ ପର୍ବରେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କର ପିଣ୍ଡ ଦହନ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି। ଆଶ୍ରମିକ ପର୍ବରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର, ଗାନ୍ଧାରୀ, କୁନ୍ତୀ ବନଦାହେ ଦହନ ଓ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟି କ୍ରିୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି।

ମୃଷଳୀ ପର୍ବରେ ବଳରାମଙ୍କ ଦେହ ତ୍ୟାଗ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିଣ୍ଡ ଦହନ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି। କାଠ ଚିରିଣ ଯଥାବିଧି ଅର୍ଜୁନ ଜୁଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲା ଏବଂ ପୁଷ୍ପମାଳା ଗୋଟିଏ ହୃଦରେ ଲମ୍ବାଇ ଦେଇ ଚନ୍ଦନ ଅଗରୁ ଲେପନ କରିଥିଲେ। ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିଣ୍ଡରେ ଅଗ୍ନି ନଲାଗିବାରୁ ମୃତ ପିଣ୍ଡକୁ ଅଗ୍ନିରୁ କାଢ଼ି ମହୋଦଧିରେ ମେଲାଣି କରି ପ୍ରେତ ସ୍ନାନ କରିଥିବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି।

ମୃତବ୍ୟକ୍ତିର ଆତ୍ମାର ସଦ୍ଗତି ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଏ, ତାହା ପ୍ରେତ କର୍ମ ନାମରେ ନାମିତ। ଏହି କର୍ମ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବା ପୁରୋହିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂପନ୍ନ ହୁଏ। ପଣ୍ଡୁରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ପୁରୋହିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରେତାହ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଧିବଦ୍ଧମତେ ସଂପନ୍ନ କରିଥିଲେ। ଶ୍ମଶାନରେ ଶ୍ରାଦ୍ଧକର୍ମ, ଏକାଦଶ ଦିବସେ ଘୃତପାରଣ, ଘିଅମହୁ ସେବନ କରାଇ ଶୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପନ୍ନ କରାଇଥିଲେ। "ଗଣ୍ଡାଜୀବ ମାରିଣ କରନ୍ତି ପିତୃ କାମ୍ୟଶ୍ରାଦ୍ଧ/ ପୁତ୍ରକୁ ଆଶିଷ କରାଇ ରାଜାର ବହୁତ ସଧା।"

ଭୀମ ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ନିମନ୍ତେ ଗଣ୍ଡା ଆଣିବାକୁ ଆସିବା ସମୟରେ କୁମ୍ଭୀର ଦୈତ୍ୟକୁ ବଧ କରିଥିଲା। ଭୀମ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ବନସ୍ତକୁ ଆସିଥିଲେ ଗଣ୍ଡା ମାରିନେବା ପାଇଁ। ଶ୍ରାଦ୍ଧର ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ ଗୁରୁ, ମାତାମହ, ମା', ଭଗ୍ନି, ଦୌହିତ୍ର, ଜାମାତା, ଭାଇ ପ୍ରଭୃତି କନ୍ୟାଗତ ସମ୍ବନ୍ଧଯୁକ୍ତମାନଙ୍କର ଆଦର ବେଶୀ।[୨୬]

ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ପାଇଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ବଚନରେ ବୀର ଧନଞ୍ଜୟ କାନ୍ଧରେ ଗାଣ୍ଡୀବ ଧନୁ ଧରି ବନସ୍ତକୁ ଗଲେ। ହିରଣ୍ୟଗିରି କୃଷ୍ଣବେଣୀ ପର୍ବତ ବୁଲି ଓଡ଼ିଶାର ମହେନ୍ଦ୍ର ତନୟା ନଦୀ କୂଳରେ ସେ ପହଞ୍ଚିଲେ।[୨୭]

ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ କାଳରେ ବିଧି ମୁତାବକ ମୃତକ୍ରିୟା ସଂପାଦିତ ହୋଇଛି। ଶ୍ମଶାନରେ ଚିତା ଆରୋପଣ କରିବା, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଦାନ ଦେବା, ଏକାଦଶୀ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆହୁତିରେ ଘୃତ ପାରଣା କରି ଶାସ୍ତ୍ରବିଧି ଅନୁସାରେ ପ୍ରେତକର୍ମ ସମାପନ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ।

ଶକ୍ରାଜିତ ମୃତ୍ୟୁ ହେବାରୁ ବଳରାମଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଶକ୍ରାଜିତଙ୍କ ପୁତ୍ର ପିତାଙ୍କୁ ଶ୍ମଶାନଭୂମିକୁ ନେଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେତକାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରେତଭୂମିରେ କରି ମୁଖାଗ୍ନି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଯେକାଦଶ ଦିନରେ ଘୃତ ପାରଣେ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ। କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ- "ଚିତା ଆରୋପଣ କରି ବସାଇଲେ ମୃତ୍ୟୁକାୟେ/ ମୁଖା ଅଗ୍ନି ଦିଲା ଶକ୍ରାଜିତର ତନୟେ ।/ ଦହନ କଲେ ନୃପତିକି ଶମଶାନ ମଧ୍ୟେ/ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରେତକାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ପ୍ରେତ ଭୂମିର ସନ୍ନିଧ୍ୟେ।/ ହବି ପାକ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଲେ ଯେକାଦଶ ଦିନେ/ ବ୍ରାହ୍ମଣେ ଶୁଦ୍ଧ କରାଇଲେ ଘୃତର ପାରଣେ।"[୨୮]

ଶାନ୍ତି ପର୍ବରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ଶହେ ଭାଇ ଓ ଭୀଷ୍ମଙ୍କର ପିଣ୍ଡ ଦାହର ବିଧି କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି— "ଗାନ୍ଧାରୀ ବଚନ ଶୁଣି ସେ ପଞ୍ଚଇ ପାଣ୍ଡବେ/ ଅନେକ ଦାହ ନେଇ କରନ୍ତି କଉରବେ।/ ଯୁଝେଷ୍ଟି ବୋଇଲେ ଦ୍ରିଯୋଧନକଇଂ ଆଣ ଯାଇ ବ୍ୟାସ ସରୋବର ତୀରୁଂ/ ଭୀମସେନ ବହି ଆଣିଲା ଯାଇଁ କି ଜାଣି ଦିଶଇ ଗିରିମେରୁ।/ ସମସ୍ତ ମଡ଼ାମାନଙ୍କୁ ଉପରେ ଶୁଆଇ/ ଶତେ ଭ୍ରାଥ ମୂଳେ ଯେତେ ବନ୍ଧୁ ସୋଦର ହୋଇ। + + + ସମସ୍ତ ପିଣ୍ଡମାନେ ହୋଇଲେ ଅଶ୍ୱମେଧ/ ତହିଁକି ପଶୁ ମୃତୁ ଶବହୋଇଲାମାନ ଯେ ଗୋବିନ୍ଦ। + + + ଅନେକ ଦାନ ଯେ ଦେଇଣ ମହାରାଜ/ ଦ୍ୱାଦଶ ଦିବସେ ସେ ସାରିଲେ ପିତୃକାର୍ଯ୍ୟ। + + + ପ୍ରେତକୃତ୍ୟ ସାରିବାକୁ ବାରଦିନ ଗଲା।"[୨୯]

ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୀଷ୍ମ ଅଦହନ ଥିଲେ ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଦହନ ନିମନ୍ତେ ଅପୋଡ଼ା ଭୂମି ଆବଶ୍ୟକତା କଥା କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଆଶ୍ରମିକ ପର୍ବରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର, ଗାନ୍ଧାରୀ ଓ କୁନ୍ତୀ ଦହନ ଓ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସଂପର୍କିତ ସୂଚନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ମାତୃପିତୃ ଆତ୍ମାର ସଦ୍ଗତି ନିମନ୍ତେ ହାତୀ, ଘୋଡ଼ା, ଗାଈ, ଭୂମି, ଭୋଜନ ଇତ୍ୟାଦି ଦାନ ଦେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ସଂପର୍କରେ ସାରଳା ଦାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ଆଦି ପର୍ବରେ ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ, ପାଣ୍ଡୁ ଓ ମାଦ୍ରିଙ୍କ ପରଲୋକ ଗମନ, ବିରାଟ ପର୍ବରେ କୀଚକର ମୃତ୍ୟୁ ଶୁଦ୍ଧକ୍ରିୟା, ଭୀଷ୍ମ ପର୍ବରେ କିରାତସେନ, ଭୂରିସର୍ବା, ସାତ୍ୟକି ଦ୍ରୁପଦ, ହନ୍ତମନ୍ତ ଓ ଘଟୋତ୍କଚର ମୃତ୍ୟୁ, କର୍ଣ୍ଣ ପର୍ବରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ସହୋଦରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ, ଶଲ୍ୟପର୍ବରେ ଶକୁନି, ଶଲ୍ୟଙ୍କ ପରଲୋକ ଗମନ, ଶାନ୍ତି ପର୍ବରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ପିଣ୍ଡଦାନ, ଆଶ୍ରମିକ ପର୍ବରେ ବିଦୁରଙ୍କ ଦେହ ସଂସ୍କାର, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର, ଗାନ୍ଧାରୀ ଓ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ଅନ୍ତେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସଂପାଦିତ ହୋଇଛି। ମୃତ୍ୟୁର ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ତାର ପରିଚୟ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ପିତାମହ ଭୀଷ୍ମ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସୁବିସ୍ତୃତ ଭାବେ କହିଥିବା ନିମ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ।

ପିତାମହ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ହାତଯୋଡ଼ି ପଚାରିଲେ ପିତାମହ ମୃତ୍ୟୁ କିପରି ସୃଷ୍ଟିହେଲା? ମୃତ୍ୟୁ କିଏ? ସେ ବିଷୟରେ ମୋତେ କୁହ। ଭୀଷ୍ମ କହିଲେ, ବ୍ରହ୍ମା ଯେତେବେଳେ ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ମୃତ୍ୟୁକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିନଥିଲେ। ଫଳରେ ସଂସାରରେ ଜୀବ ଏତେ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିଗଲେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ଭାର ସହି ନପାରି ପୃଥିବୀ ରସାତଳକୁ ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା। ଏକଥା ଦେଖି ବ୍ରହ୍ମା ସ୍ୱାୟମ୍ଭୁବ ମନୁକୁ ସୃଷ୍ଟି କଲେ। ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ରୁଚି। ରୁଚିଙ୍କର ଭରତ ଆଦି ସାତପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ହେଲେ। ସାତପୁଅଙ୍କୁ ସପ୍ତଦ୍ୱୀପରେ ରାଜା କରାଇଲେ। ଭରତ ନିଜ ପାଇଁ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ଚାହୁଁଥିଲେ। ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ସେ ଦ୍ୱୀପ ନମିଳିବାରୁ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀହୋଇ ରାଜ୍ୟ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ। ମିହିର ପର୍ବତରେ ଯାଇ ଷାଠିଏ ହଜାର ବର୍ଷ ତପସ୍ୟା କଲାରୁ ବ୍ରହ୍ମା ତାଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ବର ଦେବାକୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ। ଭରତ କୌଣସି ବର ନେଲେ ନାହିଁ। ବ୍ରହ୍ମା ରାଗିଯିବାରୁ ତାଙ୍କ ଆଖି ନିଆଁରୁ ଗୋଟିଏ ଅସୁର ଜନ୍ମ ହୋଇ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପରେ ରହିଲା। ଏହି ଅସୁରର ଭାରା ସହିନପାରି ପୃଥିବୀ କମ୍ପିତ ହେବା ଲାଗିଲା। ପୃଥିବେୀ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଏହାର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଲଲାଟରୁ ଧର୍ମ ଜାତ ହେଲା। ସେହି ଧର୍ମ ମୃତ୍ୟୁନାମ ଧରି ଜନ୍ମ ନେଲା। ବ୍ରହ୍ମା ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ତୁମେ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପକୁ ଯିବ ଧର୍ମ ଏବଂ ଅଧର୍ମ ବିଚାର କରି ଦଣ୍ଡ ଦେବ। ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନରେ ତୁମର ଅଧିକାର

ରହିବ। ଚଉଷଠୀ ରୋଗକୁ ସାଥିରେ ନିଅ। ପ୍ରେତପୁରରେ ରହିବ। ତେଣୁ ପ୍ରେତପୁରକୁ ଦେବର୍ଷି ଏବଂ ସନ୍ୟାସୀମାନେ ଉତ୍ତର ଦୁଆର ବାଟେ ଯାଆନ୍ତି। ସମ୍ମୁଖ ଯୁଦ୍ଧରେ ପଡ଼ିମରିଥିବା ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ପଶ୍ଚିମ ଦୁଆରବାଟ ଦେଇ ଯାଆନ୍ତି। ସ୍ୱାମୀ ସହିତ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିବା ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ପୂର୍ବ ଦୁଆର ବାଟେ ଯାଆନ୍ତି। ପାପୀମାନେ ଚୌରାଶୀ ନର୍କ କୁଣ୍ଡରେ ପଡ଼ନ୍ତି। ସେଠାରେ ବଜ୍ରକୀଟ ପୋକ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ କରେ। ଗୋବଧ ଓ ସ୍ତ୍ରୀବଧକାରୀମାନେ ନର୍କରେ ପଡ଼ନ୍ତି। ସେହି ନର୍କକୁ ଯମପୁରୀ କୁହାଯାଏ। ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ବିଶ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସନ୍ତୁଳନ ନିମନ୍ତେ ମୃତ୍ୟୁର ଆବଶ୍ୟକତା ନିତାନ୍ତ ଜରୁରୀ। ତେଣୁ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଆତ୍ମାର ସଦ୍ଗତି ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ପାଳନର ମହତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ସାରଳା ଦାସ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି।

କଥାରେ ଅଛି "ଆଚାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବିଚାରେ ପଣ୍ଡିତେ। "ମଣିଷର ଆଚରଣ ଓ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଜୀଇଁରହିଥିବା ରୀତି, ନୀତି, ବିଧି-ବିଧାନ, ସଂସ୍କାର, ସଂସ୍କୃତି ଆଦି ପରମ୍ପରା କ୍ରମେ ମାଙ୍ଗଳିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓ ଅଶୁଭ ବେଳାରେ ମଧ୍ୟ ସଂପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ। ସଭ୍ୟତା, ସଂସ୍କୃତି, ସଂସ୍କାର ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଜାତିର ପରିଚୟ। ତାହା କେବଳ ପରିଚୟ ନୁହେଁ ଭୂଷଣ ମଧ୍ୟ। ଗୋଟିଏ ଉନ୍ନତ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରବହମାନ ଧାରା ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ଲାବିତ କରିପାରେ। ସାରଳା ଦାସ ତତ୍କାଳୀନ ସମୟରେ ଦେଶ ଏବଂ ଜାତିର ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ମହାଭରତର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣିମ ପୃଷ୍ଠାରେ ସ୍ଥାପନା କରି ଦେଶ ଭକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ନିଦର୍ଶନ ଦେଇଯାଇଛନ୍ତି।

ସଂକେତ ସୂଚୀ :

୧. ମହାନ୍ତି, ବଂଶୀଧର। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)-ପୃ.୧୦୬

୨.ସାରଳା ମହାଭାରତ। ମଧ୍ୟପର୍ବ (ପ୍ରଥମ ଭାଗ), ସାରଳା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ,୨୦୦୭, ପୃ.୪୬୮

୩. ତତ୍ରୈବ -ପୃ.୯୦।

୪. ତତ୍ରୈବ -ପୃ.୧୦୨।

୫.ଶାରଳା ସ୍ମାରକ। ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମ, ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ, କଟକ,୧୯୮୦, ପୃ.୫୨।

୬. ପ୍ରଧାନ, କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶଧାରା, ଆଦିମଧ୍ୟପର୍ବ, ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ, ୧୯୯୨, ପୃ.୬୩।

୭.ରଥ, ଦୀନବନ୍ଧୁ। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ, ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, କଟକ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ,୧୯୭୪, ପୃ.୨୩

୮.ସାରଳା ମହାଭାରତ, ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ, ୨୦୦୭, ମଧ୍ୟପର୍ବ, ପୃ.୬୬୬।

୯.ରଥ, ଦୀନବନ୍ଧୁ। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ, ୧୯୭୪, ପୃ.୨୨।

୧୦. ସାରଳା ମହାଭାରତ, ବିରାଟ ପର୍ବ, ପୃ.୬୪୯-୬୫୦

୧୧. ତତ୍ରୈବ-ବିରାଟ ପର୍ବ, ପୃ.୬୯୬

୧୨. ରଥ, ଦୀନବନ୍ଧୁ। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ, ୧୯୭୪, ପୃ.୩୨।

୧୩. ଦାଶ, ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରାଜନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ,୧୯୯୦, ବ୍ରହ୍ମପୁର, ଗୁରୁ ଗୌରବ ଗ୍ରନ୍ଥସେବା,ପୃ.୨୫୨।

୧୪. ଦେବୀ, ସରଳା। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ନାରୀ ଚିତ୍ର, ୧୯୫୨, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ପୃ.୪,୫

୧୫. ତତ୍ରୈବ-ପୃ.୦୭।

୧୬. ତତ୍ରୈବ-ପୃ.୨୦।

୧୭. ସାରଳା ମହାଭାରତ, ଆଦିପର୍ବ, ୧ମ,ପୃ.୧୫୩।

୧୮. ତତ୍ରୈବ-ଆଦିପର୍ବ, ୨ୟ ଭାଗ, ପୃ.୩୬୯।

୧୯. ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ, ସୁନୀତି କୁମାର। ଜାତି,ସଂସ୍କୃତି ଓ ସାହିତ୍ୟ, ମିତ୍ର ଘୋଷ, କଲିକତା, ୧୯୫୨, ପୃ.୧୬।

୨୦. ସେନ, କ୍ଷିତିମୋହନ। ଭାରତେର ସଂସ୍କୃତି,ପୃ.୧୯

୨୧. ସାହୁ,ନବୀନ କୁମାର। ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ (୧ମ ଭାଗ) ପୃ.୩୨୭।

୨୨. ସାରଳା ମହାଭାରତ-ପୃ.୨୨୬।

୨୩. ତତ୍ରୈବ।

୨୪. ନାୟକ, ହରିକୃଷ୍ଣ। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଆଦର୍ଶ, ପୃ.୧୨୪।

୨୫.ସାରଳା ମହାଭାରତ-ପୃ.୧୦୪

୨୬. ନାୟକ, ରାଘବାନନ୍ଦ। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରା, ପୃ.୮୪୨।

୨୭. ତତ୍ରୈବ-ପୃ.୮୪୩।

୨୮. ସାରଳା ମହାଭାରତ -ପୃ.୨୩୦।

୨୯. ଶାନ୍ତିପର୍ବ, ପୃ.୨୫୨୩।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧) ଦାଶ, ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ। ୧୯୯୦। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରାଜନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ। ବ୍ରହ୍ମପୁର: ଗୁରୁ ଗୌରବ ଗ୍ରନ୍ଥ ସେବା।

୨) ଦେବୀ, ସରଳା। ୧୯୫୨। ସାରଳା ମହାଭାରତୀୟ ନାରୀଚିତ୍ର। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ।

୩) ନାୟକ, ରାଘବାନନ୍ଦ। ୧୯୯୫। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରା। କଟକ: ଓଡ଼ିଶା ବୁକ୍ ଷ୍ଟୋର।

୪) ନାୟକ, ହରିକୃଷ୍ଣ। ୨୦୧୨। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଆଦର୍ଶ। ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ, ଭୁବନେଶ୍ୱର: ସତ୍ୟମ ପବ୍ଲିକେଶନସ୍।

୫) ମହାନ୍ତି, ବଂଶୀଧର। ୧୯୭୩। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)। କଟକ:ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ।

୬) ରଥ, ଦୀନବନ୍ଧୁ। ୧୯୭୪। ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ। ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ, କଟକ : ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର।

୭) ଶାରଳା ସ୍ମାରକ। ୧୯୮୦। ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମ । କଟକ : ଫ୍ରେଣ୍ଡର୍ସ ପବ୍ଲିଶର୍ସ।

୮) ମହାନ୍ତି, ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ(ସଂ)। ୨୦୦୭। ସାରଳା ମହାଭାରତ। କଟକ: ସାରଳା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ।

Funding

No funding was received for conducting this study.

Does this article screened for similarity?

Yes

Conflict of interest

The Author has no conflicts of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the Licenses

© Dr. Sanamitra Mohapatra, Dr. Sarmistha Mohapatra 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Cite this Article :

Dr. Sanamitra Mohapatra, Dr. Sarmistha Mohapatra, Sarala Mahabharatare Lokabidya, Bageesha, Vol. No. 02, Issue No. 05, September - October 2024, Article No: BM2024/05-A001 | Page- 9-18

●